

УДК 371.214.112

Є.П. Голобородько, Т.О. Кузьміч

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА МАТЕРІАЛІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА

У статті досліджено проблему формування соціальної компетентності старшокласників на матеріалі слов'янської культури з точки зору науково-методичного підходу в теоретичному і практичному аспектах; проаналізовано чинні програми та підручники з деяких предметів гуманітарного циклу, методики навчання в контексті певної проблеми; запропоновано вправи з авторського підручника з російської мови з урахуванням визначених у статті позицій.

Ключові слова: соціальна компетентність, старшокласники, науково-методичний підхід, слов'янська культура, соціокультурна ідентичність.

В статье исследована проблема формирования социальной компетентности старшекласников на материале славянской культуры с точки зрения научно-методического подхода в теоретическом и практическом аспектах; проанализированы соответствующие программы и учебники по некоторым предметам гуманитарного цикла, методики обучения в контексте указанной проблемы; рекомендованы упражнения из авторского учебника по русскому языку с учетом обозначенных в статье позиций.

Ключевые слова: социальная компетентность, старшекласники, научно-методический подход, славянская культура, социокультурная идентичность.

The article is investigate the problem of the formation of social competence of senior schoolchildren on the material of the Slavonic culture from the scientific and methodical viewpoint both in theoretical and practical aspects; is analysed the programs currently in force and coursebooks on certain subjects of the humanities, methods of teaching in the context of the definite problem; is suggested several exercises from the authors' coursebook of the Russian language with due regard for the positions marked in the article.

Key words: social competence, senior schoolchildren, scientific and methodical approach, Slavonic culture, social and cultural identity.

Постановка проблеми. У стратегічних планах розвитку загальноосвітніх навчальних закладів завжди визначається істотна позиція – місія школи. Незважаючи на відмінність спрямованості роботи навчальних закладів, у визначенні змісту місії будь-якої школи є спільне: школа створює умови для освіти та виховання фізично здорової, інтелектуально розвиненої, позитивно налаштованої особистості, здатної до самовизначення в соціумі. Зважаючи на місію школи, образ випускника навчального закладу сприймається нами

як особистість максимально адаптована до сучасних швидкозмінливих умов, яка має позитивну мотивацію на успіх, зберігаючи при цьому свою індивідуальність.

Порівнюючи українську систему освіти із системами освіти інших країн, можна стверджувати, що за багатьма параметрами вона наближається до вимог сучасності для розвинених країн. Це означає, що можна ставити завдання виходу нашої системи освіти на лідерські позиції у світі, перетворюючи її в один із важелів інноваційного розвитку. Однак щодо досягнення цієї мети занепокоєння викликають деякі недоробки, зокрема, недостатній розвиток соціальної компетентності і позитивних соціальних установок у випускників шкіл.

Існують різні види соціалізації особистості: стихійні (наслідування, навіювання) і цілеспрямовані (виховання і навчання). У контексті визначеної теми дослідження розглянемо, як цілеспрямовані види соціалізації особистості впливають на формування соціальної компетентності старшокласників, з одного боку, і як можна підсилити цей процес, використовуючи засоби слов'янської культури.

Аналіз актуальних досліджень. Питання щодо формування соціальної компетентності учнів як науково-методичну проблему розглядало багато дослідників і методистів: В. Сухомлинський, І. Бех, В. Кремень, І. Зязюн, А. Бойко, М. Вашуленко, А. Сологуб, М. Гузик, В. Сафонова, Д. Кобцев.

У ряді дослідницьких робіт розкрито такі аспекти проблеми формування соціальної компетентності старшокласників як науково-методичної проблеми: літературна та мовна освіта (О. Нікішина), естетичне виховання (А. Ароніна), музичне виховання (С. Колесніков), виховна робота (В. Ликова), використання ігрових форм навчальної діяльності (А. Берестяк).

Проте у працях зазначених авторів питання щодо формування соціальної компетентності старшокласників на матеріалі слов'янської культури як науково-методичної проблеми не було предметом спеціального дослідження. Така робота є однією з важливих складових загальної проблеми формування компетентності старшокласників й передбачає оптимізацію навчального процесу, забезпечує готовність старшокласників до систематичного освітнього процесу, прискорює їх адаптацію до соціуму. Можливість ефективного використання зазначених чинників, у основі яких є якість розвитку національної освіти, підвищує актуальність досліджуваної проблеми.

Мета статті – обґрунтувати особливості формування соціальної компетентності старшокласників на матеріалі слов'янської культури-

ри як науково-методичної проблеми в теоретичному та практичному аспектах.

У контексті окресленої проблеми розглянемо державні документи, у яких порушуються питання соціалізації особистості; проаналізуємо навчальні програми та підручники з точки зору їх наповненості із зазначеної тематики.

У «Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р.» зазначається, що «в глобалізованому світі третього тисячоліття шанс на успіх перед Україною відкривається тільки через ефективну реалізацію її людського потенціалу». В умовах формування планетарного інформаційного суспільства, потужного розгортання процесів медіаглобалізації введення гуманістичного характеру освіти є гарантією виховання соціальної активності та патріотизму. «Домінування в мовно-культурному просторі України зарубіжної культурної продукції» породжує ряд проблем, зокрема соціокультурних [8]. Успішна соціалізація особистості, яка заснована на національних культурних цінностях, є гарантією забезпечення конкурентоспроможності держави і нації в сучасному світі.

У «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти» наголошується, що формування соціальної компетентності учнів здійснюється через освітню галузь «Мови і літератури», зокрема, одна із наскрізних змістових ліній мовного компонента – соціокультурна – «сприяє формуванню соціокультурної компетентності шляхом засвоєння культурних і духовних цінностей, норм, що регулюють соціально-комунікативні відносини між статями, поколіннями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку учнів». Одне із завдань цієї освітньої галузі в старшій школі є «розвиток умінь вільно спілкуватися в різних ситуаціях, формулювати та обстоювати власну думку, вести дискусію, оцінювати життєві явища, моральні, суспільні, історичні та інші проблеми сучасності, висловлювати щодо них власне ставлення, досягати взаєморозуміння та взаємодії з іншими людьми» [12].

Реалізація соціокультурної змістової лінії, зазначено в «Концепції мовної освіти в Україні», «сприяє становленню сучасних світоглядних уявлень про світобудову, природу, суспільство, людину, сенс життя в аспекті їх розвитку, цілісної системи уявлень про звичаї, традиції ... розуміння загальнолюдського змісту цінностей, спільного й національно-специфічного в різних культурах, джерел культури, менталітету, способу життя, здатності будувати взаємини між людьми на основі взаємоповаги, толерантності, пошуку компромісу» [9].

Про виховну функцію літератури йдеться в «Концепції літературної освіти». Через розкриття духовно-естетичного потенціалу художньої словесності відбувається «формування нового покоління особистостей з високою гуманітарною культурою і громадянською відповідальністю, необхідністю збереження національної ідентичності, духовних ідеалів слов'янства в умовах глобалізації світового простору». Зазначається, що особлива роль у цьому процесі належить «російській літературі як художньо-словесному надбання, у тісній взаємодії з яким протягом декількох століть формувалася українська література, а також з урахуванням того місця, яке посідає російська література в загальнолюдській системі духовно-культурних цінностей» [11].

Як зазначено в документі «Про основні орієнтири виховання учнів 1 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», ціннісне ставлення до свого соціального «я» виявляється в таких ознаках: «здатності орієнтуватися та пристосовуватися до нових умов життя, конструктивно на них впливати; визначенні свого статусу в соціальній групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками; вмінні запобігати конфліктам, справедливому і шляхетному ставленні до інших людей; позиції активного суб'єкта громадянського суспільства, який може і має впливати на долю країни» [13].

Соціальна компетентність є складовою громадянської позиції – «системи ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов, які характеризують людину як громадянина країни та суспільства». Формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціальноактивної й національносвідомої людини – одне із завдань національного виховання [7].

У процесі з'ясування перспектив подальшого наукового пошуку з проблеми дослідження виникла необхідність комплексного аналізу програм та підручників, призначених для забезпечення навчального процесу у школі. Прослідкуємо, як вищезазначені теоретичні положення щодо формування соціальної компетентності, зокрема на матеріалі слов'янської культури, реалізуються в практичному аспекті.

У Програмі для загальноосвітніх навчальних закладів із російською мовою навчання «Російська мова» для 10 – 11 класів, рівень стандарту (авторський колектив учених Г. Михайловська, Л. Давидюк, К. Бикова, В. Статівка, Н. Озерова) акцентується увага на соціокультурній складовій процесу формування соціальної компетентності, яка характеризується як «здатність установлювати і підтримувати необхідні контакти в спілкуванні з іншими людьми» [14].

У розділі «Риторика» (11 клас) вводиться тема «Ораторське мистецтво в Давній Русі».

Укладачі Програми рекомендують із метою соціокультурного розвитку учнів використовувати дидактичний матеріал, що містить відомості про культуру, звичаї, традиції, свята, головні й історичні події, крилаті висловлювання видатних діячів російського народу, майстрів художнього слова. Пропонується приблизна тематика дидактичного матеріалу:

- «Україна і Росія – великі слов'янські держави»;
- «Мова – духовна цінність» (Міфи давніх слов'ян. Казки, легенди, загадки, прислів'я, приказки, їх етнокультурне значення.);
- «Національна культура: традиції, звичаї і побут» (Свята слов'янської культури. Народне мистецтво. Національний одяг. Національна кухня);
- «Історія та історичні особистості» (Історія східних слов'ян. Київ – мати міст руських. Видатні події історії Росії та України. Видатні історичні особистості Росії та України);
- «Наука. Релігія. Культура. Мистецтво» (Образотворче мистецтво. Музика. Театр. Кіно. Шедеври російської та української культури);
- «Сім'я» (Генеалогічне древо сім'ї).

Основна мета курсу «Російська мова» для 10 – 11 класів за Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою (рівень стандарту, авторський колектив – Н. Баландіна, К. Дегтярева, С. Лебеденко) – «дати основи знань про мову, що дозволяють забезпечити досить високий рівень мовного спілкування і грамотного письма, необхідний для успішної індивідуальної та соціальної діяльності, а також для розуміння діалогу російської та української культури» [1].

Уміння та навички із соціокультурної лінії сформульовані з урахуванням зазначеної тематики текстів. Соціокультурна лінія є органічною складовою навчання і націлена на засвоєння і передачу за допомогою мови знань про життя людини. Змістовну основу зазначеної лінії формує універсальний перелік навчальних текстів і ситуацій, орієнтує вчителів, авторів підручників і посібників на відповідний підбір матеріалу.

Виховувати «здатність формувати, формулювати й активно обстоювати власну думку, систему життєвих цінностей і пріоритетів, прагнення мати власне, ніким не нав'язане світобачення, зберігати й продовжувати кращі національні традиції» [16] – це одне з основних

завдань навчального предмету «Світова література» за Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання для 10 – 11 класів, рівень стандарту, авторського колективу під керівництвом Ю. Ковбасенко. У 10 класі з 9 авторів для текстурального вивчення пропонуються твори російських письменників Ф. Достоєвського (роман «Злочин і кара»), Л. Толстого (роман «Анна Кареніна»), в 11 класі з 12 авторів – М. Булгакова (роман «Майстер і Маргарита»), поезія О. Блока та А. Ахматової. Тексти творів лише 5 представників слов'янської літератури (у цьому випадку російської) можуть бути використані педагогами для формування соціальної компетентності учнів.

Програма курсу «Література (російська і світова)» для загальноосвітніх навчальних закладів із російською мовою навчання для 10 – 11 класів» [17] покликана сприяти формуванню морально-світоглядних якостей учнів, їх духовно-ціннісних орієнтацій. Порівняно з Програмою «Світова література» в процентному співвідношенні кількість авторських текстів, які є частиною слов'янської культури, у цій Програмі представлено значно більше: у 10 класі – 50%, у 11 класі – 78%.

Оскільки підручники є основними інформаційними джерелами процесу навчання, то з метою побудови цільової методики формування соціальної компетентності старшокласників на матеріалі слов'янської культури з урахуванням сучасних підходів до навчання та виховання нами було проаналізовано різні джерела в чинних підручниках. Проведене дослідження ґрунтувалося на теоретичному посиланні: формування соціальної компетентності старшокласників на матеріалі слов'янської культури складається з двох етапів: 1) оволодіння теоретичними знаннями про відповідну компетенцію; 2) формування практичних навичок та вмій щодо успішної адаптації старшокласників у соціумі.

Підручник «Російська мова» для 10 класу для загальноосвітніх навчальних закладів із російською мовою навчання (автори Г. Михайловська, В. Корсаков, Е. Барабашова, Е. Камишанська) [15] пропонує широкий спектр вправ і завдань для вчителя щодо формування соціальної компетентності на матеріалі слов'янської культури.

Так, тексти вправ про визначні пам'ятки Києва і Львова (впр. 231, с. 136), художні зарисовки Чистих ставків у Москві (впр. 229, 230, с. 134 – 135) та Московського Кремля (впр. 127, с. 65 – 67), інформація про відомих російських письменників, художників і їхніх творів (впр. 29, с. 16 – 17; впр. 119, с. 61; впр. 122, с. 62 – 64; впр. 138, с. 72 –

74; впр. 139, с. 75; впр. 145 – 146, с. 78 – 81; впр. 204, с. 117; впр. 208, 209, 210, с. 120 – 122; впр. 224, с. 131; впр. 254, с. 148; впр. 220, с. 127) розширюють культурний кругозір, формуючи соціокультурну компетенцію учнів. Додаткову інформацію в цьому контексті несуть репродукції картин відомих художників (с. 73, 75, 81, 139), малюнки письменників (с. 63, 121), фотоматеріали (с. 34, 65, 66, 74, 79, 134, 136, 140).

Представляє інтерес група вправ та завдань щодо формування не лише навичок роботи в процесі спілкування і співпраці в групі, але і з метою формування соціокультурної ідентичності. Пізнавальні тексти про відомих діячів слов'янської культури та науки (впр. 61, с. 31; впр. 65, с. 34 – 35; впр. 115, с. 58 – 60; впр. 129, с. 67; впр. 240, с. 140 – 142) допоможуть учням вибрати життєві ідеали.

З метою вибору життєвих пріоритетів, планування власної долі і самореалізації, складання планів самоосвіти корисною буде робота з текстами і завданнями наступних вправ: 99, 100, 101, 102 (с. 51 – 53), 193, 194 (с. 111 – 113), 216 (с. 124 – 125).

У підручнику «Література» для учнів 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів із російською мовою навчання авторського колективу вчених Е. Ісаєвої, Ж. Клименко, А. Мельник» [4] представлено незначну кількість завдань, які направлені на формування зазначеної компетенції. Тему любові до своєї Батьківщини, причетності до її проблем, наступності поколінь можна обговорити з учнями під час вивчення віршів О. Пушкіна «Знову я відвідав...» (с. 115 – 116, питання 6, 7) і М. Лермонтова «Батьківщина» (с. 161 – 162, питання 1 – 5). Питання реалізації творчої особистості в соціумі будуть цікаві учням під час обговорення романів О. Пушкіна «Євгеній Онегін» і М. Лермонтова «Герой нашого часу» (с. 240, питання 6, 10, 14). Про особливості жіночого слов'янського характеру на прикладі пушкінського образу Тетяни розмірковує критик В. Белінський (с. 145 – 147).

Змістовна спрямованість курсу «Художня культура» для учнів 10 – 11 класів досить різноманітна. Так, серед тем, які пропонуються для вивчення в підручнику Л. Клімової «Художня культура» (11 клас) [6], представляють інтерес декілька з них: «Російський іконопис як втілення духовності слов'ян» (с. 75 – 76), «Діяльність Кирила і Мефодія» (с. 90 – 92). У підрозділі «Білорусь» розповідається про унікальність самобутньої культури, яка увійшла в духовну скарбницю слов'янських народів. Серед практичних завдань є такі: 1) установіть зв'язок між народними культурами України та Білорусі, 2) знайдіть

між ними спільні риси старослов'янської обрядовості (с. 109). У підручнику Л. Клімової «Художня культура» (10 клас) [5] слов'янська тематика представлена темою «Музична культура східних слов'ян» (с. 35 – 37), а в підручнику «Художня культура» (11 клас) [10] авторського колективу вчених Н. Назаренко, І. Ковальової, М. Мерзлікіна, В. Тулінової у темі №6 – «Російський живопис другої половини ХІХ – ХХ ст.» – надається інформація про картини В. Васнецова за мотивами слов'янської міфології (с. 80 – 82).

Підручники з української мови для учнів 10, 11 класів [2, 3] також містять пізнавальний матеріал, який може стати основою для формування соціальної компетентності старшокласників: вправи 124 (с. 71), 161 (с. 84), 275 (с. 136), 404 (с. 184 – 186), 417 (с. 190 – 191), 456 (с. 213 – 214), 460 (с. 216). Завдання до вправ активізують соціальну свідомість і поведінку учнів:

– «Чи є у вас ідеал, до якого ви прагнете наблизитися у своєму самовихованні?» (до тексту вправи 124 «Можливості самовиховання» про систему самовиховання Л. Толстого);

– «Розробіть моральний кодекс благородної людини на основі дій, вчинків і рис характеру, протилежних тим, про які йдеться в запропонованому тексті» (до тексту вправи 460);

– «Напишіть невеликий твір на тему: «Люди заслуговують на твою любов» (до тексту вправи 275 «Люби людей» В. Сухомлинського).

Дуже цікавою, на нашу думку, є вправа 366 [17, с. 223 – 224], у якій йдеться про національну самоідентифікацію нащадків великих українців – І. Франка та Т. Шевченка.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз чинних програм і підручників із зазначених предметів гуманітарного циклу проводився з позиції виявлення інформації щодо формування соціальної компетентності старшокласників на матеріалі слов'янської культури. Слід зазначити, що можливості ці використовуються частково. Так, в аналізованих підручниках із російської мови переважно використовуються тексти російських авторів ХІХ – ХХ ст. на морально-етичну тему і зовсім недостатньо текстів, присвячених безпосередньо діячам та подіям слов'янської культури, інформація про яких може окреслити шляхи успішної соціалізації старшокласників. Також в підручниках із російської та української мов немає завдань на зіставлення трьох близькоспоріднених мов, що, безсумнівно, підкреслює їх історичну спорідненість, формуючи тим самим у старшокласників почуття єдності, співпричетності до слов'янської цивілізації і позиціонування її цінностей. Вважаємо, що в зазначених

підручниках «Художня культура» недостатньо уваги приділяється історії та потенційним виховним можливостям слов'янської культури.

Проаналізований нами матеріал здатний передати учням фрагментарні знання щодо формування соціальної компетентності старшокласників на матеріалі слов'янської культури. Виникає необхідність стуктурувати його як цілісну систему. Зазначена ознака проблеми спрямовує на необхідність теоретичного вивчення навчально-методичних засад особливостей формування соціальної компетенції старшокласників та адаптації їх у соціумі в контексті слов'янської культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баландіна Н.Ф. та ін. Російська мова : Програма для 5 – 12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання / Н.Ф. Баландіна, К.В. Дегтярьова, С.О. Лебеденко. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2005. – 132 с.
2. Бондаренко Н.В. Українська мова : Підручн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. з російською мовою навч. / Н.В. Бондаренко. – К. : Грамота, 2010. – 288 с.; іл.
3. Бондаренко Н.В. Українська мова : Підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. з російською мовою навч. / Н.В. Бондаренко. – К. : Грамота, 2011 – 336 с.; іл.
4. Исаева Е.А. Литература (русская и мировая) : учеб. для 10-го кл. общеобразоват. учеб. заведений с рус. яз. обучения / Е.А. Исаева, Ж.В. Клименко, А.О. Мельник. – Запорожье : Премьер, 2010. – 368 с.; ил.
5. Климова Л.В. Художня культура. 10 клас : Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. Академічний рівень / Л.В. Климова. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 176 с.; іл.
6. Климова Л.В. Художня культура. 11 клас : Підручник для загальноосвітніх навч. закл. : академічний рівень, профільний рівень / Л.В. Климова. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 192 с.; іл. – Рос. мовою.
7. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОН України. – 2000. – №22 [Електронний ресурс] Режим доступу : www.civiced.org.ua/eng/docs/TTG_main.pdf
8. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2012 року [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://dniprorada.gov.ua/files/gumanitar-2020.pdf>
9. Концепція мовної освіти в Україні [Електронний ресурс] // – Режим доступу:http://osvita.ua/doc/files/news/132/13252/Concept_L_education.doc
10. Назаренко Н.В., Ковальова І.О., Мерзлікіна М.М., Тулінова В.А. Художня культура : Підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рос. мовою). – Харків : Оберіг, 2011. – 224 с.; іл.

11. Наказ МОН «Про затвердження Концепції літературної освіти» від 26.01.11 р. №58 – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/
12. Постанова КМУ «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» від 23 листопада 2011 р. №1392 [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
13. Про основні орієнтири виховання учнів 1 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс] // Середня освіта – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/
14. Російська мова : Програма для 5 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання / Н.Г. Озерова, Г.О. Михайловська, Л.В. Давидюк, В.І. Статівка, К.І. Бикова. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2005. – 156 с.
15. Русский язык : учеб. для 10 кл. общеобразоват. учеб. заведений с рус. яз. обучения : уровень стандарта / Г.А. Михайловская, В.А. Корсаков, Е.В. Барабашова, Е.Ю. Камышанская. – К. : Освіта, 2010. – 160 с.
16. Світова література. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень : Програма для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Ю.І. Ковбасенко, Г.М. Гребницький, Т.Д. Недайнова, К.Н. Баліна, Г.В. Бітківська, І.А. Тригуб, О.О. Покатілова. – Київ, 2010. – 95 с.
17. Сімакова Л.А., Снегірьова В.В. Література (російська та зарубіжна). Інтегрований курс : Програма для 5 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2005. – 192 с.
18. Голобородько Е.П. Русский язык : Учебник для 8 класса общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения / Е.П. Голобородько, Л.В. Вознюк, Н.Н. Вениг, Т.А. Кузьмич. – Х. : Издательская группа «Основа», 2008. – 224 с.; ил.